

ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

У статті представлено особливості роботи з дітьми з особливими потребами, висвітлено головні проблеми, які супроводжують життя дітей з обмеженими можливостями. Пропонується визначення: якими б не були фізичні та психічні обмеження, поряд із ними в дитини завжди є резерви розвитку, використання яких може суттєво змінити якість її життя.

Надано пояснення місії Нової української школи. Також аналізуються важливі сучасні завдання, необхідні для реалізації інклюзивної освіти людей з особливими освітніми потребами в Україні. Наголошується на тому, що важливого значення набуває інклюзивне навчання, яке передбачає спільне перебування дітей і молоді з порушеннями психофізичного розвитку з їх здоровими однолітками. Надається перелік документів, на яких базується інклюзивна освіта. Розглядаються принципи інклюзивної освіти. Зазначається, що створення інклюзивного освітнього середовища передбачає розроблення адаптованих освітніх програм, потребує спеціального матеріально-технічного забезпечення, архітектурного перетворення. У статті представлені функціональні обов'язки асистента вчителя.

Зазначено, що ми можемо отримати негативні наслідки, якщо не підтримати інклюзію необхідною підготовкою вчителів і не забезпечити надання відповідних корекційних послуг у спеціально створених умовах із відповідним обладнанням, учителями-дефектологами, учителями-логопедами, учителями-реабілітологами, спеціальними психологами.

У висновку робиться акцент на те, що сьогодні питання того, яким саме дітям і з якими саме особливостями інклюзивне навчання буде корисним, які аспекти середовища стимулюватимуть чи не стимулюватимуть розвиток усіх його учасників, залишається відкритим як для науковців, так і для практиків.

Ключові слова: діти з особливими потребами, інклюзивна освіта, інклюзія, освітній процес, асистент учителя, ефективна освіта, адекватне ставлення, толерантність, концепція.

Постановка проблеми. Недостатність реалізації на практиці сучасної системи інклюзивної освіти, що включає дитину з особливими потребами в повноцінний процес навчання поряд з іншими дітьми, зумовила необхідність дослідження соціально-психологічних аспектів роботи з дітьми з особливими потребами в навчанні.

Активне вирішення питань навчання й виховання дітей з особливими потребами здійснювалося ще наприкінці XIX ст., коли з'явилися перші спроби створення спеціальних шкіл і дитячих садочків для цих дітей. Видатні російські (І. Городецький, С. Преображенський, М. Лебедева й ін.), західноєвропейські педагоги й лікарі (А. Бланше, Л. Брайль, Р. Вайс, Б. Менель, М. Монтессорі, Санте де Санктіс, А. Фукс) рекомендували розпочинати роботу з дітьми якомога раніше і вважали, що таким чином створюються сприятливі умови для попередження появи в них вторинних порушень.

Проблеми соціально-психологічної роботи з дітьми з особливими потребами висвітлені в багатьох працях (концептуальні підходи щодо соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами у взаємодії з різними соціальними інституціями (О. Безпалько, А. Капська, В. Ляшенко, В. Тесленко, С. Харченко); особливості організації освітнього процесу в умовах реалізації основних

засад інклюзивного навчання (Г. Гоцко); організація соціального життя дитини з особливими освітніми потребами асистентом вчителя (А. Лапін); психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі (С. Лоза); соціально-педагогічні аспекти адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі; навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах: вітчизняний і зарубіжний досвід (О. Василенко)).

Американські автори знайомлять із програмами залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх школах (Елен Р. Даніелс, Кей Стаффорд, Памела А. Кахлін).

Аналіз наукових джерел дозволяє говорити про необхідність упровадження інноваційних підходів до соціально-психологічної роботи з дітьми з особливими потребами, свідчить про зростання уваги науковців до впровадження інклюзивного навчання як найбільш оптимальної форми навчально-виховної діяльності із цією категорією учнів.

Мета статті – розкрити аспекти сучасних соціально-психологічних проблем під час роботи з дітьми з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), лише 20% народжених дітей умовно вважаються

здоровими, інші або мають порушення психофізичного розвитку, або знаходяться в стані між здоров'ям і хворобою.

Але кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія Нової української школи – допомогти розкрити та розвинути таланти кожної дитини, зокрема й дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП), які навчаються в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти [1, с. 28].

Протягом останніх десятиріч світова спільнота суттєво змінила своє ставлення до людини з інвалідністю. Її інвалідність – вторинна. Визнання прав такої дитини, її інтересів, потреб, надання допомоги в процесі соціалізації та вибору професійної діяльності є дуже важливим на сучасному етапі розвитку освіти. Тому важливого значення набуває інклюзивне навчання, що передбачає спільне перебування дітей і молоді з порушеннями психофізичного розвитку з їх здоровими однолітками. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, забезпечує рівноцінне ставлення до всіх людей, створює спеціальні умови для дітей з особливими освітніми потребами, навчає дітей сприймати людей такими, якими вони є.

Сьогодні, у час інтенсивного розвитку людства, не вистачає такого простого поняття, як людяність і доброта. Необхідним є терпіння, розуміння потреб інших людей, адекватне ставлення один до одного. Ми всі різні, і потрібно приймати іншу людину такою, якою вона є. Ми не завжди поведимося коректно й адекватно. Толерантність... Майже кожного дня ми стикаємося із цим поняттям, але не всі можуть або хочуть проявляти це почуття. Толерантність – із лат. *tolerantia* – «терпіння, терпимість». Дуже непросто бути терпимим один до одного. Толерантне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами (ООП) – це бути готовими до того, що всі люди різні – не кращі й гірші, а просто різні; необхідно навчитися сприймати людей такими, якими вони є, не намагаючись змінити в них те, що нам не подобається; потрібно цінувати в кожній людині особистість і поважати її думки, почуття, переконання незалежно від того, чи збігаються вони з нашими, зберігати «власне обличчя», знайти себе й за будь-яких обставин залишатися собою. Створення рівних прав і рівних можливостей для всіх громадян, зокрема й для людей з ООП, необхідне для побудови демократичного суспільства.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства [2, с. 42].

У Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII визначене поняття інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих

державою, що базується на принципах недискримінації, урахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Інклюзія базується на концепції «нормалізації», в основі якої – ідея, що життя й побут людей з обмеженими можливостями мають бути якомога більше наближені до умов і стилю життя всієї спільноти. Принципи «нормалізації» закріплені низкою сучасних міжнародних правових актів: Декларація ООН про права розумово відсталих (1971 р.), Декларація про права інвалідів (1975 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.) та ін. Зокрема, Декларація ООН про права розумово відсталих є першим нормативно-правовим документом щодо визнання осіб із порушеннями психофізичного розвитку суспільно повноцінною в соціальному сенсі меншиною, яка потребує соціальної підтримки та правового захисту [3, с. 47].

Законодавчі документи, прийняті з метою забезпечення інклюзивного навчання, створюють можливість для змін – змін насамперед у свідомості, у ставленні до людей з ООП, створенні ситуації розуміння різниці між дітьми й толерантного ставлення до них без акценту на порушенні, з опорою на сильні сторони дитини.

Основні принципи інклюзивної школи:

- усі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, що є між ними;
- школи мають визнавати й ураховувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання;
- забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розроблення відповідних навчальних планів, застосування організаційних заходів, розроблення стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків зі своїми громадами;
- діти з ООП мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання.

Інклюзивне навчання забезпечує доступ до освіти дітей з ООП у загальноосвітніх школах за рахунок застосування методів навчання, що враховують індивідуальні особливості таких дітей. Отримані поза соціумом дітьми з ООП знання й уміння не є дієвими, корисними для подальшого життя в загальному соціумі, для цілковитої адаптації в суспільстві, у підготовці до подолання неминучих життєвих труднощів, а отже, не дають їм можливості реалізуватися повною мірою як рівноправним і повноцінним членам суспільства. В інклюзивних класах діти з ООП включені в освітній процес. Вони осягають основи незалежного життя, засвоюють нові форми поведінки, спілкування, взаємодії, вчать виявляти активність, ініціативу, свідомо робити вибір, досягати згоди в розв'язанні проблем, приймати самостійні рішення.

Отже, створення інклюзивного освітнього середовища передбачає розроблення адаптованих освітніх програм, спеціальне матеріально-технічне забезпечення, архітектурне перетворення. Застосування середовищного підходу в навчанні дітей з ООП дозволило сформулювати низку вимог, що забезпечують специфіку організації та реалізації цього процесу. У більшості випадків проблему варто шукати не в дитині, а в середовищі, що її оточує (на рівні сім'ї, класу, школи й т. ін.), тобто її обмеження зумовлені середовищем. Якщо в дитини є особливі потреби, то вона включається в освітнє середовище на своїх власних умовах: не дитина пристосовується до середовища, а середовище до дитини [3, с. 47].

На сучасному етапі розвитку освіти дітей з ООП пріоритетного значення набуває створення інклюзивного освітнього середовища. У такому середовищі всі діти навчаються разом у системі масової освіти за загальноосвітніми навчальними програмами, що пристосовані до потреб дитини з ООП.

Як зазначає відомий фахівець Діна Шульженко, одним із етапів створення корекційної освітньо-виховної парадигми в інклюзивній освіті має бути «створення проекту змісту корекційної роботи з урахуванням специфіки побудови освітніх програм, програм для домашньої освіти, програм для батьків, підручників і посібників» [4, с. 65].

Залучення дитини з особливими освітніми потребами (ООП) до соціального життя класу, школи – одне з найважливіших завдань в умовах розбудови інклюзивної освіти. Роль асистента вчителя в організації соціального життя дитини з ООП полягає в створенні умов для її успішного спілкування з однолітками та дорослими. Протягом шкільного життя учень з ООП буде залучений у різні види відносин з оточуючими людьми: йому доведеться виконувати вказівки старших, брати участь в іграх з однолітками на перервах. Як і будь-якій дитині, у школі йому доведеться говорити та слухати, сидіти, ходити й бігати, орієнтуючись на поведінку інших дітей і дорослих.

У вітчизняній і зарубіжній спеціальній літературі досить широко представлені функціональні обов'язки асистента вчителя залежно від пануючої форми інклюзії на теренах тієї чи іншої країни. На нашу думку, асистент учителя в процесі роботи має виконувати такі дії:

- формувати довірчі й емоційно насичені відносини з учнем з ООП;
- стежити за емоційним і фізичним станом дитини;
- допомагати розв'язувати конфліктні ситуації, заспокоювати, надихати, спонукати;
- організовувати відпочинок дитини;
- стежити, щоб дитина була відповідно вдягнена, вчасно харчувалася, приймала ліки (за призначенням лікаря) тощо;

– координувати загальну діяльність учня, дозувати навчальне навантаження;

– на початку роботи асистент стає помічником (а іноді й захисником), ретранслятором бажань дитини, організуючою, гармонізуючою силою [5, с. 56].

Нерідко діти бачать, що їхній однокласник сильно відрізняється від інших дітей, і самі не прагнуть налагоджувати з ним спілкування. У цьому разі асистенту вчителя необхідно, особливо спочатку, залучати дітей у спільні ігри, звертаючи увагу на те, що діти можуть допомогти своєму однокласникові, навчити його гратися в їхні ігри. Усвідомлення дітьми факту допомоги їхньому однолітку буде для них дуже гарним стимулом, щоб почати з ним спілкування.

Поступове залучення дітей до підтримки їхнього однолітка – необхідна умова успішного введення дитини з ООП у дитячий колектив. Залучення однокласників до допомоги дитині є найважливішим моментом у процесі розвитку самостійності учня. Якщо сусід по парті може чимось допомогти дитині замість асистента вчителя – це чудово. Щоб допомога з боку однокласників була можливою, на початку асистент учителя (або вчитель) показує їм, як її можна здійснити. Наприклад, коли вчитель говорить: «Діти, відкрийте підручники на двадцятій сторінці», асистент учителя просить учня, що сидить поруч із дитиною з особливими освітніми потребами розвитку, допомогти їй відкрити підручник: «Допоможи, будь ласка, Олегові відкрити підручник у потрібному місці. Спасибі!». Згодом асистент учителя все менше й менше «втручається» в процес допомоги [5, с. 56].

Розвиток самостійності учня з ООП є головною метою роботи асистента вчителя та запорукою його успішної соціалізації.

Матеріал, який учень з ООП не встигнув зрозуміти під час уроку, можна надолужити під час індивідуальних занять. Отже, в основі практики інклюзивного навчання лежить ідея прийняття індивідуальності кожного окремого учня, тому навчання має бути організоване таким чином, щоб задовольнити особливі потреби кожної дитини. Наступним кроком на шляху введення дитини з ООП у класний колектив є розповідь про неї, яка має бути більше схожою на інструктаж, ніж на занурення в суть проблем їх однокласника. Для дітей початкової школи важлива чітка інформація про те, як себе правильно поводити. Діти можуть поставити запитання: «А цим можна захворіти? А чому він такий? Він що, дурень (дурний)? А в нього це пройде?». Відповідати потрібно також спокійним голосом, без зайвої деталізації: «Ні, цим не можна захворіти. Він такий тому, що таким народився. На жаль, не всі народжуються сильними й здоровими. Тому наше з вами завдання – допомогти... (ім'я дитини) стати сильним (або спокійним, або більш

говірким тощо)». Корисно буде розповісти дітям заздалегідь, які в нього є здатності. Наприклад, якщо дитина мало говорить, але посидюча, про неї можна сказати: «Ваня вміє слухати»; про рухливу, непосидючу дитину можна сказати: «Рома може дуже швидко бігати» тощо. Отже, діти в класі повинні розуміти, що, як і кожний із них, новий член їхнього колективу щось вміє краще, а щось – гірше.

У сучасних освітніх закладах з інклюзивною формою освіти кожна дитина має бути забезпечена психологічною підтримкою, увагою з боку дорослих і однолітків, необхідними умовами, які допоможуть їй досягти кращих результатів у навчанні й адаптації в шкільний соціум.

Діти за своєю сутністю безпосередні, тому можуть задавати досить незручні питання чи висловлювати досить жорстокі з погляду етики думки. На це необхідно реагувати спокійно, пам'ятаючи, що діти ще не володіють етикою міжособистісних стосунків, а також повною мірою не розуміють, чому дитина з особливими освітніми потребами не така, як усі. Створення позитивної атмосфери в класі, де вчиться дитина з ООП, буде набагато складнішим без прийняття відповідних правил. Тому можна прийняти «Правила спілкування».

1. Я вмію слухати.
2. Я вмію чекати.
3. Я можу допомогти, коли мене просять.
4. Якщо я не можу домовитися з товаришем про щось, то я попрошу допомогти старшого.
5. Якщо я не можу допомогти сам, то можу попросити про допомогу товариша чи дорослого [5, с. 57].

Прийняття таких правил передбачає активну участь дітей класу в складанні правил спільної роботи. Це є запорукою того, що такі правила будуть сприйняті дітьми серйозно, а учні почнуть їм слідувати. Надалі «Правила спілкування» можна буде доповнювати й уточнювати залежно від короткострокової та довгострокової мети (яка визначається в індивідуальному плані розвитку дитини з особливими освітніми потребами). Слід зауважити, що аномальна дитина й дитина здорова розвиваються за однаковими законами психічного розвитку. На їхній розвиток так само впливають біологічні й соціальні фактори.

Діти, які мають ті чи інші розлади в діяльності центральної нервової системи й аналізаторів, не можуть привласнити соціальний досвід тим самим шляхом, що й діти з нормальним розвитком. Тому основним завданням учителя є створення спеціальних умов, які б забезпечили повноцінне привласнення соціального досвіду дитиною з порушеннями психофізичного розвитку, її пристосування до життя в суспільстві.

Слід зазначити, що якість освітнього процесу значною мірою визначається тим, наскільки враховуються й реалізуються потенційні можливості

навчання й розвитку кожної дитини, її індивідуальні особливості. Якими б не були фізичні та психічні обмеження, поряд із ними в дитини завжди є резерви розвитку, використання яких може суттєво змінити якість її життя.

Висновки. Перевірити ефективність інклюзивного навчання можна лише шляхом його впровадження. Теоретично воно може бути дуже корисним для всіх дітей, але на практиці ми можемо мати негативні наслідки, якщо не підтримати інклюзію необхідною підготовкою вчителів і не забезпечити надання відповідних корекційних послуг у спеціально створених умовах із відповідним обладнанням, учителями-дефектологами, учителями-логопедами, учителями-реабілітологами, спеціальними психологами.

Також слід пам'ятати, що інклюзія не буде корисною для кожної дитини з особливими освітніми потребами. Нині питання того, яким саме дітям і з якими саме особливостями інклюзивне навчання буде корисним, які аспекти середовища стимулюватимуть чи не стимулюватимуть розвиток усіх його учасників, залишається відкритим як для науковців, так і для практиків.

Література:

1. Гоцко Г. Особливості організації освітнього процесу в умовах реалізації основних засад інклюзивного навчання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі», м. Тербовля, 26–27.03.2018 р.
2. Ковалінська І. Модель інклюзивної освіти в умовах Тербовлянського навчально-виховного комплексу. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі», м. Тербовля, 26–27.03.2018 р. 231 с.
3. Коваль Л. Організація інклюзивного середовища у закладі освіти. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі», м. Тербовля 26–27.03.2018 р. Інтерсервіс. 231 с.
4. Лоза С. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі», м. Тербовля 26–27.03.2018 р. Інтерсервіс. 231 с.
5. Лапін А. Організація соціального життя дитини з особливими освітніми потребами асистентом вчителя. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі», м. Тербовля 26–27.03.2018 р. Інтерсервіс. 231 с.
6. Вітик М. Практична діяльність асистента вчителя. Матеріали Міжнародної науково-прак-

тичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі», м. Теревовля 26–27.03.2018 р. Інтерсервіс. 231 с.

7. Ашиток Н. Проблеми інклюзивної освіти в Україні.
8. Талдонова Л. Теорія і практика вирішення сучасних соціально-психологічних проблем при роботі з особистістю з обмеженими фізичними

можливостями. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 3 (47). Т. 2. С. 171–181.

9. Шульженко Д. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія. К., 2009. 385 с.

Талдонова Л. А. Инклюзивная образовательная среда

В статье представлены особенности работы с детьми с особыми потребностями, освещены главные проблемы, которые сопровождают жизнь детей с ограниченными возможностями. Предлагается определение: какими бы ни были физические и психические ограничения, рядом с ними у ребенка всегда есть резервы развития, использование которых может существенно изменить качество его жизни.

Также анализируются важные на сегодняшний день задачи, необходимые для реализации инклюзивного образования людей с особыми образовательными потребностями в Украине. Говорится о том, что особое значение приобретает инклюзивное обучение, предусматривающее совместное пребывание детей и молодежи с нарушениями психофизического развития с их здоровыми сверстниками. Предоставляется перечень документов, на которых базируется инклюзивное образование. Рассматриваются принципы инклюзивного образования. Говорится, что создание инклюзивной образовательной среды предусматривает разработку адаптированных образовательных программ, требует специального материально-технического обеспечения, архитектурного преобразования. В статье представлены функциональные обязанности ассистента учителя.

Указано, что могут иметь место негативные последствия, если не поддержать инклюзию необходимой подготовкой учителей и не обеспечить предоставление соответствующих коррекционных услуг в специально созданных условиях с соответствующим оборудованием, учителями-дефектологами, учителями-логопедами, учителями-реабилитологами, специальными психологами.

В заключении делается акцент на то, что на сегодня вопрос того, каким именно детям и с какими именно особенностями инклюзивное обучение будет полезным, какие аспекты среды стимулируют или не стимулируют развитие всех его участников, остается открытым как для ученых, так и для практиков.

Ключевые слова: *дети с особыми потребностями, инклюзивное образование, инклюзия, образовательный процесс, ассистент учителя, эффективное образование, адекватное отношение, толерантность, концепция.*

Taldonova L. O. Inclusive educational environment

The article presents the features of working with children with special needs, highlights the main problems that accompany the lives of children with disabilities. Definition is proposed: no matter what physical and mental constraints, besides them, the child always has reserves of development, the use of which can significantly change the quality of her life.

It also analyzes today's important tasks necessary for the implementation of inclusive education for people with special educational needs in Ukraine. It is said that inclusive education is important, providing for the joint stay of children and young people with psychophysical developmental disorders with their healthy peers. A list of documents on which inclusive education is based is provided. The principles of inclusive education are considered. It is said that the creation of an inclusive educational environment provides for the development of adapted educational programs, requires special logistics, architectural transformation. The article presents the functional duties of a teacher's assistant.

It is noted that we can have negative consequences if we do not support inclusion in the necessary training of teachers and not provide appropriate corrective services in specially created conditions with appropriate equipment, teachers-defectologists, teachers-speech therapists, rehabilitation teachers, special psychologists.

Key words: *children with special needs, inclusive education, inclusion, educational process, teacher's assistant, effective education, adequate attitude, tolerance, concept.*